

Ewa Szadzińska

Podstawy poznawcze
procesu kształcenia

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2012

Podstawy poznawcze procesu kształcenia

NR 2932

Ewa Szadzińska

Podstawy poznawcze procesu kształcenia

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2012

Redaktor serii: Pedagogika
Anna Nowak

Recenzent
Marian Śnieżyński

Redakcja: Olga Nowak
Projekt okładki: Małgorzata Sikora
Redakcja techniczna: Barbara Arenhövel
Korekta: Lidia Szumigała
Skład i łamanie: Edward Wilk

Copyright © 2012 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2077-9 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-537-7 (wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 15,25. Ark. wyd. 15,0.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 18 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Spis treści

Wprowadzenie	7
1. Zagadnienie procesu kształcenia w dydaktyce ogólnej	11
1.1. Ustalenia terminologiczne związane z procesem kształcenia	11
1.2. Proces kształcenia w perspektywie historycznej	17
1.3. Współczesne sposoby ujmowania procesu kształcenia	24
1.4. Współczesne tendencje badań nad procesem kształcenia	43
2. Miejsce i rola poznania w kształceniu	55
2.1. Ogólna charakterystyka ludzkiego poznania	55
2.2. Wartości poznawcze i ich funkcjonowanie w kształceniu	62
2.3. Społeczny wymiar wiedzy w kształceniu	70
2.3.1. Charakterystyka form wiedzy w socjologii wiedzy	72
2.3.2. Procesy zdobywania wiedzy w społeczeństwie	74
2.4. Filozoficzne założenia poznania w kształceniu	80
2.4.1. Wybrane aspekty wiedzy z epistemologii wykorzystywane w kształceniu	81
2.4.2. Zakresy wiedzy w epistemologii	89
2.4.3. Składniki wiedzy według koncepcji Michała Hempolińskiego	95
2.5. Indywidualny wymiar poznawania w kształceniu	98
2.5.1. Charakterystyka czynności poznawczych w kształceniu szkolnym	100
2.5.2. Czynności poznawcze w nabywaniu wiedzy	107
3. Teoretyczne i metodologiczne założenia badań podstaw poznawczych procesu kształcenia	115
4. Założenia teoretyczne i metodologiczne modelu poznania	125
4.1. Podział struktury procesu kształcenia	128
4.2. Typy wiedzy w procesie kształcenia	131
4.3. Przekazywanie wiedzy	137
4.4. Przetwarzanie wiedzy	147
4.5. Wykorzystanie wiedzy w praktyce	153

5. Metodologia badań empirycznych wykorzystania modelu poznania procesu kształcenia w praktyce szkół gimnazjalnych	161
5.1. Ogólne założenia problematyki badawczej	161
5.1.1. Problemy badawcze	166
5.1.2. Zmienne i ich wskaźniki	167
5.1.3. Zastosowane metody badawcze	167
5.1.4. Charakterystyka badanych osób	171
5.1.5. Organizacja i przebieg badania empirycznego	172
5.1.6. Charakterystyka zgromadzonego materiału	173
5.2. Analiza procesu kształcenia według projektu modelu poznania w praktyce szkół gimnazjalnych w świetle badań własnych	174
5.2.1. Zgodność stosunku poznawczego nauczycieli oraz uczniów w sytuacjach dydaktycznych	175
5.2.2. Zróżnicowanie typów przekształceń wiedzy w praktyce szkół gimnazjalnych	183
5.2.2.1. Przekazywanie wiedzy w procesie kształcenia	185
5.2.2.2. Przetwarzanie wiedzy w procesie kształcenia	194
5.2.2.3. Wykorzystywanie wiedzy	199
5.2.2.4. Częstotliwość występowania typów przekształcania wiedzy w gimnazjum	205
5.2.3. Doświadczenia poznawcze uczniów z lekcji	207
5.2.3.1. Składniki poznania w doświadczeniach uczniów	207
5.2.3.2. Zróżnicowanie doświadczeń poznawczych uczniów	211
5.2.4. Typy przekształceń wiedzy a doświadczenia poznawcze uczniów	217
5.2.5. Perspektywy badawcze: model przekształcania wiedzy w procesie kształcenia	219
Podsumowanie	221
Bibliografia	227
Summary	243
Zusammenfassung	244

Wprowadzenie

Poszukiwanie właściwego sposobu postępowania z dziećmi i młodzieżą dla osiągnięcia zamierzonego celu niezmiennie w ciągu dziejów interesuje ludzi. Takie poszukiwania prowadzono przy okazji szerszych rozważań filozoficznych, a wraz z rozwojem pedagogiki jako dyscypliny nauki stały się one przedmiotem badań naukowych. Dotychczasowe wyniki badań pedagogicznych wskazują na brak możliwości jednoznacznego rozwiązania problemu, zachodzące bowiem zmiany gospodarcze, społeczne i kulturowe ujawniają coraz to nowe trudności w realizowaniu procesu nauczania w praktyce edukacyjnej, a wiedza z nauk pomocniczych pedagogiki dostarcza nowych argumentów dla wyjaśnienia zależności w procesie kształcenia.

W dydaktyce wyróżniono procesy: edukacji, nauczania, uczenia się, samokształcenia, autoedukacji oraz kształcenia. Niegdyś proces kształcenia zdominowany był przez czynności kształcące, czyli takie, które odnoszą się do cech intelektualnych ucznia. Towarzyszą im czynności związane z opanowaniem wiadomości, które są istotne dla zmian osobowości ucznia. Ważne jest również zaspokajanie potrzeb, takich jak dążenie do poznawania świata, zdobywania wiedzy oraz chęć ukształtowania własnej osoby. Obecnie w dydaktyce polskiej podkreśla się, że cechami wyróżniającymi proces kształcenia jest podmiotowość oraz jego ukierunkowanie na uznane w społeczeństwie wartości¹.

W kształceniu znaczenie ma podmiotowość ujmowana jako właściwość zjawisk w rzeczywistości społecznej. Jej przejawem jest konstrukt wytworzony przez jednostki oraz społeczności, a jego właściwości zależą

¹ Por. K. KRUSZEWSKI: *Zmiana i wiadomość. Perspektywa dydaktyki ogólnej*. Warszawa, PWN 1987; S. PALKA: *Problemy badawcze we współczesnej dydaktyce ogólnej*. W: *Dydaktyka ogólna a rzeczywistość*. Red. K. DENEK, F. BEREŹNICKI, J. ŚWIRKO-PILIPCZUK. Szczecin, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego 2001; B. NIEMIERKO: *Kształcenie szkolne. Podręcznik skutecznej dydaktyki*. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne 2008.

od działań podejmowanych przez ludzi na podstawie własnych preferencji, wyborów, decyzji, a także nastroju, przeżyć. Konsekwencją podmiotowości jest otwartość, płynność procesów społecznych, które nie przebiegają w ściśle określonym kierunku. Wszędzie tam, gdzie zachodzą procesy społeczne, występuje tylko częściowy indeterminizm². Z ideą podmiotowości związane są przemiany kulturowe prowadzące do formowania kultury określanej jako nowy indywidualizm.

Wyłaniający się pogląd na świat, iż od kondycji ludzi żyjących w danej społeczności zależy jakość życia społeczeństwa, inspiruje do wprowadzania zmian także w ujmowaniu procesu kształcenia w dydaktyce. Dostrzegana jest konieczność poradzenia sobie z wyzwaniami stawianymi przez życie, a jednocześnie z pojawiającym się poczuciem bezradności. Ponoszenie przez człowieka odpowiedzialności za własne wybory wymaga przygotowania go w toku wychowania do wypracowania własnych poglądów i umiejętności zmieniania stanowiska w toku negocjacji z innymi lub samym sobą³.

Ukierunkowanie procesu kształcenia na wartości jest ważne, ponieważ moc regulowania utraciły dotychczasowe czynniki, takie jak autorytet elit intelektualnych oraz występowanie jednolitego systemu wartości. Zwrócenie uwagi na wartości subiektywne nie oznacza rezygnacji z odwoływania się do wartości obiektywnych, lecz traktowanie ich jako powinności, z których wynikają zmiany wartości subiektywnych⁴.

Życie oparte na zaakceptowanej przez człowieka hierarchii wartości ukierunkowanej na przyszłość jest ważnym uwarunkowaniem rozwoju osobowości. Jednostka, aby się rozwijać, powinna stawiać sobie daleko siężne zadania. Za ważne uznawane są takie zadania, które przekraczają osobiste potrzeby, mają charakter społeczny, a jednocześnie odnoszą się do przekonań człowieka i wartości przez niego uznawanych. W psychologii zasady porządkowania hierarchicznego, które regulują zachowanie, są traktowane jako istotny czynnik w nabywaniu wiedzy, gdyż dzięki nim dochodzi do uaktywnienia cech osobowości⁵.

Z przedstawionych uwarunkowań kształcenia wynikają istotne zmiany w ujmowaniu podstaw poznawczych procesu kształcenia. Ujawniają się problemy niezwiązane z odwoływaniem się do procesu uczenia się anga-

² *Wyzwania wobec nauk społecznych u progu XXI wieku*. Oprac. A. FLIS. Kraków, Wydawnictwo „Universitas” 1999.

³ K. OBUCHOWSKI: *Od przedmiotu do podmiotu*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego 2000, s. 61.

⁴ T. LEWOWICKI: *Przemiany oświaty*. Warszawa, Wydawnictwo „Żak” 1994; K. ABLEWICZ: *Teoretyczne i metodologiczne podstawy pedagogiki antropologicznej. Studium sytuacji wychowawczej*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2003.

⁵ W. ŁUKASZEWSKI: *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa, Książka i Wiedza 1984.

żującego czynności poznawcze oraz do sposobów budowania wiedzy, lecz łączące się z istnieniem związku między uczniem będącym podmiotem kształcenia a przedmiotem jego poznania. Określenie relacji między podmiotem a przedmiotem kształcenia wymaga uwzględnienia charakteru czynności poznawczych ucznia, dzięki którym to, co istnieje w świecie, jest postrzegane i wykorzystane do budowania indywidualnej wiedzy, oraz czynności ujawniających tę wiedzę innym ludziom i w środowisku. Nabywanie indywidualnej wiedzy w procesie uczenia się wymaga pomocy nauczyciela w opanowaniu wyższych umiejętności poznawczych. W procesie kształcenia realizowane jest równocześnie społeczne oczekiwanie, iż to, co istnieje w świecie, uczniowie poznają w szkole. Dostępna wiedza intersubiektywna przedstawia to, co istnieje w świecie. W zależności od podejmowanych przez uczniów czynności z wiedzą mogą się oni orientować w otaczającej ich rzeczywistości, rozumieć świat i zmieniać go.

Spośród wielu rodzajów wiedzy cenionych w społeczeństwie najwyższą rangę zyskała wiedza o związkach między zjawiskami, ujęta jako wiedza naukowa. Ten typ wiedzy ma wysoką wartość poznawczą, związaną ze składnikami wiedzy i jej cechami określanymi w teorii poznania.

W procesie kształcenia istotna jest – oprócz wiedzy o rzeczywistości – wiedza proceduralna. Od niej zależy możliwość budowania nowej wiedzy, gdyż dzięki opanowywanym procedurom intelektualnym przekraczamy naturalne, biologiczne przystosowanie człowieka do poznawania. Bez pomocy nauczyciela nie jest możliwe opanowanie tych procedur, ponieważ zmienia się ich charakter – jako wytworów kultury – w zależności od kulturowych przemian.

Do przedstawienia aspektów poznania – tych o największym znaczeniu dla procesu kształcenia (psychologicznego, socjologicznego, epistemologicznego) – wybrano kategorię wiedzy, we współczesnym społeczeństwie uznawaną za znaczącą wartość, jeden z charakterystycznych wyznaczników ludzkiego poznania.

Niniejsza rozprawa ma na celu:

- ◆ Przedstawienie zagadnienia procesu kształcenia w dydaktyce.
- ◆ Opis społecznych, filozoficznych, psychologicznych aspektów poznania istotnych w kształceniu.
- ◆ Ustalenie znaczenia aspektów poznania dla relacji podmiotu do przedmiotu poznania w procesie kształcenia.
- ◆ Projektowanie struktur czynności w modelu poznania.
- ◆ Określenie typów czynności – przekształcania wiedzy w procesie kształcenia.
- ◆ Zanalizowanie występowania typów przekształcania wiedzy w procesie kształcenia w praktyce szkolnej.

Praca podzielona została na pięć części. W części pierwszej przedstawiono zagadnienie procesu kształcenia w dydaktyce ogólnej. Występujące w definicjach kształcenia sprzeczności przyczyniają się do trudności w definiowaniu i klasyfikowaniu procesu kształcenia. Obecne w dydaktyce historyczne opracowania procesu nauczania są nadal inspirujące do podejmowania badań odnoszących się do ucznia jako podmiotu kształcenia. Przedstawione założenia koncepcji kształcenia funkcjonujących we współczesnej dydaktyce wykorzystano do wskazania istotnych właściwości procesu kształcenia. Opisano metodologię badań ilościowych i jakościowych, uwzględniając składniki i uwarunkowania procesu kształcenia oraz jego optymalizowanie. W drugiej części pracy przedstawiono istotne dla kształcenia aspekty poznania, do których odwoływano się w dydaktyce; w największym stopniu – do epistemologii, filozofii nauki oraz psychologii uczenia się i poznania. Obecnie socjologia wiedzy stanowi obszar odwołań w pedagogice. Trzecia część pracy zawiera założenia teoretyczne przyjęte do opracowania metodologii badań teoretycznych i empirycznych. W kolejnej, czwartej, części pracy przedstawiono metodologię badania teoretycznego oraz jego wynik – projekt modelu poznania. Prezentowane powiązania czynności uczniów i nauczycieli są istotne dla poszczególnych etapów procesu kształcenia. Czynności podejmowane przez uczniów są ukierunkowane przez czynności nauczyciela. Ostatnia, piąta, część pracy ma charakter empiryczny – zawiera metodologię badań własnych podjętych w celu wykorzystania modelu poznania w praktyce szkolnej do waloryzacji jego przebiegu w gimnazjach. Ogląd procesu kształcenia z pozycji ucznia ma charakter ponadprzedmiotowy, a jego walory poznawcze umożliwiają zróżnicowanie doświadczeń poznawczych uczniów. Wykaz wykorzystanych w pracy publikacji zamieszczono bibliografii.

Bardzo dziękuję Panu Profesorowi Marianowi Śnieżyńskiemu za trud recenzowania książki oraz merytoryczne wskazówki, które wykorzystałam dla wzbogacenia treści.

Ewa Szadzińska

Cognitive bases of the educational process

S u m m a r y

The work touches upon cognitive bases of the educational process. Increase in the role of individual subjectivity oriented towards the value of truth, which is present in didactic process because of social and cultural changes taking place, as well as the acceptance of knowledge pluralism in didactics, determines the necessity of reconstructing the process of education.

Contemporary division of the educational conceptions into classical, humanistic, integrative and constructionist ones determine the changeability of important features of the stages the educational process. That is why the present research concentrates on cognitive bases, that is important elements existing in each process and determining the course of the educational process. By definition, the relation between the subject learner and the subject of her/his cognition is important. A reference was made to the cognition aspects accepted in didactics, notably the axiological one determining a direction of the process via cognitive values, the social one showing an attitude of knowledge to reality, the philosophical one describing world qualities and their cognitive representations, as well as the psychological one defining the actions of an individual cognition.

Theoretical and methodological assumptions of the research on cognitive bases were presented. The justification of the two stages of research, the theoretical and empirical one, was indicated. The first stage includes a reconstruction of the types of learner and teacher actions from the didactic studies conducted so far, the features of their subject of cognition, and a description of cognitive actions from the perspective of psychology and logic. Their generalization was used to create a model of cognition-transformation which is called of knowledge.

The second stage of research covered the results of empirical studies on the use of knowledge transformation in a description of the course of the educational process in the educational practice in the junior high school. The types of knowledge dominant in the educational practice as well as their connection to a differentiation of individual learners' cognitive experiences were described.

Finally, the perspectives of studies on cognitive bases of the educational process were presented.

Ewa Szadzińska

Kognitive Grundlagen des Ausbildungsprozesses

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das Thema der vorliegenden Arbeit sind kognitive Grundlagen des Ausbildungsprozesses. Die zunehmende Bedeutung der Subjektivität im Ausbildungsprozess und dessen Ausrichtung auf richtige Einschätzung der Wahrheit wegen des gesellschaftlichen Wandels und Kulturwandels und des in der Didaktik gebräuchlichen Pluralismus verursachen, dass der Ausbildungsprozess umgewandelt werden muss.

Gegenwärtige Unterscheidung in klassische, humanistische, integrierte und konstruktivistische Ausbildungskonzeption hat die Wechselhaftigkeit von wesentlichen Stufen des Ausbildungsprozesses zur Folge. Die Verfasserin konzentriert also ihre Forschungen auf kognitive Grundlagen des Ausbildungsprozesses, die ein entbehrliches, für den Verlauf jedes Prozesses entscheidendes Element sind. Die entscheidende Bedeutung hat dabei der Zusammenhang zwischen dem Schüler – Subjekt und dem Erkenntnisgegenstand. Die Verfasserin bezieht sich auf die in der Didaktik anerkannten Erkenntnisaspekte: den axiologischen Aspekt, der für die Ausrichtung des Ausbildungsprozesses durch Werte ausschlaggebend ist; den sozialen Aspekt, der auf das Verhältnis des Wissens zur Wirklichkeit hinweist; philosophischen Aspekt, der die Eigenschaften der Welt und deren Erkenntnisvertretungen beschreibt; psychologischen Aspekt, der die Tätigkeiten der individuellen Erkenntnis bestimmt.

In der Arbeit werden theoretische und methodologische Grundsätze der Erforschung von kognitiven Grundlagen geschildert. Die Forschung bestand aus zwei Phasen – der theoretischen und der empirischen. In der ersten von ihnen wurden nach den bisherigen didaktischen Forschungen die einzelnen Tätigkeiten des Schülers und des Lehrers, die Eigenschaften deren Erkenntnisgegenstands und die durch Psychologie und Logik beschriebenen kognitiven Tätigkeiten rekonstruiert. Deren Verallgemeinerung wurde bei der Bildung des Erkenntnismodells – der Umgestaltung des Wissens ausgenutzt.

In der zweiten Forschungsphase wurden Ergebnisse der empirischen Forschungen über die Anwendung der Wissensumgestaltung zur Beschreibung des Ausbildungsprozesses in einem Gymnasium dargestellt. Berücksichtigt wurden überwiegende Typen der Wissensumgestaltung in der Schulpraxis und deren Zusammenhang mit der Unterschiedlichkeit von individuellen kognitiven Erfahrungen der Schüler. Die Verfasserin schildert auch die Perspektiven der Forschungen über kognitive Grundlagen des Ausbildungsprozesses.

Podstawy poznawcze procesu kształcenia

W dydaktyce ogólnej zagadnienia procesu poznania oraz procesu kształcenia są silnie powiązane. Współczesne przemiany w sposobie ujmowania procesu kształcenia wymagają aktualizacji podstaw poznawczych decydujących o jego przebiegu. W pracy przedstawiono podstawy poznawcze procesu kształcenia w aspekcie teoretycznym oraz praktycznym. Zaprezentowano stan wiedzy o procesie kształcenia w dydaktyce ogólnej. Rolę poznania w kształceniu opisano, odwołując się do charakterystycznych cech ludzkiego poznania w ujęciu filozoficznym, społecznym oraz psychologicznym. W badawczej części pracy przedstawiono sposób konstruowania teoretycznego modelu poznania oraz jego wykorzystanie do waloryzacji procesu kształcenia w praktyce edukacyjnej.